

1.01 UDK
940.53(450)+355.426(450)"1943/1945"
Prejeto 10. 7. 2000

Claudio Pavone*

Italijanska udeležba v drugi svetovni vojni in odpornišтво kot državljanska vojna**

IZVLEČEK

Avtor obravnava vprašanje italijanskega odporništva med leti 1943-1945 kot državljanske vojne. Ugotovi, da je bilo odporništvo - tako kot v drugih evropskih državah - tudi, a ne samo državljanska vojna v zgodovinskem okviru druge svetovne vojne. Pogoji zanjo so zoreli vse od let 1919-1922. Razplamtela le v srednjem in severnem delu Italije ki so ga zasedli Nemci in kjer je bila na oblasti nova vlada Mussolinijeve Socialne republike. Italijansko zgodovino pisje je dolgo časa zavračalo interpretacijo odporništva kot državljanske vojne, prav tako ga je dolgo zavračalo javno mnenje. Podoba se je na osnovi novih raziskav socialne zgodovine, ločenega/razdeljenega spomina itd. postopoma začela spreminjati.

Ključne besede: Italija, druga svetovna vojna, državljanska vojna, odporništvo, fašizem, protifašizem

ABSTRACT

THE ITALIAN PARTICIPATION IN THE SECOND WORLD WAR AND ITS RESISTANCE MOVEMENT AS A FORM OF A CIVIL WAR

The author deals with the question whether the Italian resistance between 1943 and 1945 was actually a civil war. He concludes that the resistance was also, but not solely, a civil war within the historic framework of the Second World War. The conditions for the outbreak of this civil war were maturing from 1919-1922. It only spread in the central and the northern parts of Italy, which were occupied by the Germans and where Mussolini's Social Republic government was in power. The interpretation of the resistance as a civil war has, for a long time, been rejected by Italian historiography as well as public opinion. In the light of recent socio-historic research into the phenomenon of divided memory this attitude has gradually started to change.

Key words: Italy, Second World War, Civil war, Resistance, Fascism, Anti-Fascism

* Dr., redni profesor Univerze v Pisi v pokoju, I-00161 Roma, Via dei Villini 10

** Dopolnjena inačica razprave na seminarju na University of Columbia, New York, 18. 4. 2000.

1. Predgovor

1.1. Pomembno je imeti splošno mnenje o državljanski vojni, da bi ugotovili: a) ali italijansko odpornišvo- podobno kot odpornišvo v drugih zasedenih državah- sodi v to kategorijo; b) ali lahko delno, in z manjšo gotovostjo, sodi v to kategorijo celotna udeležba Italije v drugi svetovni vojni.

Obravnavanje splošnih definicij pojma državljanska vojna ni moja naloga. Med svojo predstavitevijo jih bom po potrebi omenjal. Tu pa samo navajam, da sprejemam kot osnovne značilnosti: a) zlom državnega monopola nad zakonitim nasiljem; b) razširitev tega zloma tudi na raven civilne družbe.

Takoj pa pojasnujem, da je italijansko odpornišvo - tako kot v drugih evropskih državah - po mojem mnenju tudi, a ne samo državljanska vojna.

1.2. Poleg umestitve državljanske vojne v teoretični okvir je potrebna njena umestitev tudi v zgodovinski okvir, v našem primeru v okvir druge svetovne vojne. Ali je mogoče to vojno obravnavati kot evropsko državljansko vojno? Ali pa jo gre obravnavati kot seštevek številnih državljanskih vojn, ki so sočasno potekale proti istemu sovražniku? Po mojem mnenju je prva ugotovitev pravilnejša; toda v tem primeru je ponovno treba govoriti o vojni, ki je bila tudi državljanska in ne samo državljanska.

Druga svetovna vojna je imela v Evropi dvojni značaj: predvsem osnovni značaj tradicionalnega konflikta med državami za prevlado na stari celini in dolgoročno v svetu; imela pa je tudi značaj spopada med različnimi koncepti Evrope in ne le evropske civilizacije. Drugi značaj je bil prisoten tudi v prvem in iz tega izhaja dejstvo, da so bili državljani idejno in čestokrat tudi dejansko razdeljeni na dva tabora. Različno sorazmerje med obema značajema vojne specifično določa način doživljanja vojne izkušnje v posameznih državah. Sočasna prisotnost obeh značilnosti je eden izmed elementov, ki so postopoma spremenili vojno v totalno.

2. Pogoji za izbruh državljanske vojne

2.1. Obdobje med 1914 in 1945 je bilo večkrat označeno kot 'tridesetletna vojna', da bi tako poudarili kontinuiteto obeh svetovnih spopadov in konfliktni značaj dolgega in viharnega premirja, ki ga predstavljajo leta med obema vojnama.

Neposredno po prvi svetovni vojni sta se prav obe državi, ki sta kasneje padli pod totalitarni fašistični in nacionalsocialistični režim, najbolj približali razmeram državljanske vojne. Italijanski socialistični lider Pietro Nenni je večkrat govoril o državljanski vojni med 1919 in 1922, obdobju, ki ga zaznamuje odločna dejavnost delavskega gibanja (tako imenovana "rdeča dveletka") in nasilna in zmagovita reakcija fašističnega skvadrizma. Spomin na takratni poraz bo med letoma 1943 in 1945 napajal odpornišvo delavskega in kmečkega sloja, ki so ga razumeli kot dokončni obračun s fašisti. Ernst Nolte, ki je po mojem v zmoti, ko govori o evropski državljanski vojni od 1917 do 1945, v kateri sta se spopadla boljševizem in nacionalsocializem,¹ je ob nedavnih razmišljanjih o dogodkih v Italiji in Nemčiji

¹ E. Nolte: Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus, Frankfurt/Main-Berlin 1987 (italijanski prevod, Firenze 1988).

v dvajsetih in tridesetih letih zapisal, da "so se razmere podobne državljski vojni" pojavile v Italiji med 1920 in 1922 in da lahko enako trdimo za Nemčijo v začetku dvajsetih let (konflikti v Porurju in sovjetska republika na Bavarskem) in tridesetih let. Piše, da gre za dogodke, pri katerih "samo zelo splošno lahko govorimo o 'državljski vojni', pa vendarle spregovoriti o tem ni "samo metaforičnega" pomena.²

Na posvetu o državljskih vojnah (Civil Wars in Europe during the 20th Century), ki je potekal v Atenah od 24. do 26. februarja letos, si je Olivier Wieworka zastavil vprašanje, zakaj v Franciji med 1934 in 1940 ni bilo državljske vojne, čeprav so za to obstajali vsi pogoji. Odgovor, ki ga je dal, je prepričljiv in ga lahko povzamemo: srž vsega je v trdnosti francoske republikanske tradicije. Manj prepričljiv pa je Wieworka, ko v nasprotju, na primer s Paxtonom, zanika značaj državljske vojne ne samo za obdobje od 1934 do 1937, ampak tudi za 1940-1943.³

Duh državljske vojne, ki je strašil po Evropi v času med obema vojnoma, se je utelesil v španski vojni, ki je postala prispodoba državljskih vojn 20. stoletja, veliko bolj kot državljanska vojna v Rusiji po letu 1917. Španska vojna ima pri naši razpravi dvojno vrednost. Predvsem se tu prepletajo vsi elementi, ki sem jih omenjal, tako glede narodno-državnega pomena in mednarodnega pomena, ki bo kasneje označeval drugo svetovno vojno in odporniška gibanja, ki so njen neločljivi del. Arthur Koestler je v španskih mednarodnih brigadah videl: "la matiér premiére de la premiére expérience depuis les Croisades pour former une armée de volontaires qui combattit pour le triomphe de la foi internationale".⁴

Drugič, za Italijo predstavlja španska vojna začetek oboroženega maščevanja antifašistov nad fašisti. Prek radia Barcelona je Carlo Rosselli takoj pozval "danes v Španiji, jutri v Italiji". V članku napisanem po Hitlerjevem prihodu na oblast je Rosselli zatrdil: "vojna med fašizmom in antifašizmom postaja božja sodba".⁵ Mussolini je dal Carla Rossellija in njegovega brata Nella, uglednega zgodovinarja, umoriti francoskim cagoulardsom. Enainšedemdeset let kasneje se literarni zgodovinar Carlo Dionisotti, ki je bil član Rossellinijevega gibanja "Giustizia e Libertà", spominja: "V Italiji je potekala državljanska vojna; ko sta bila leta 1937 umorjena brata Rosselli, sem bil prepričan, da je bila potrebna odločilna vojna, v kateri naj bi zmagali eni ali drugi. Leto 1945 je zame predstavljalo končno postajo."⁶

Brigade Garibaldi so se imenovala italijanske prostovoljne enote in to ime so komunisti med odporništvom naredili brigadam, ki so bile pod njihovim političnim nadzorom in so udeležile večino oboroženega boja. Ko so v bitki pri Guadalahari mednarodne brigade porazile fašistične enote, ki jih je poslal Mussolini, je

² E. Nolte: La guerra civile tedesca è davvero finita? v *Liberal*, 18. 11. 1999, str. 26-29.

³ O. Wieworka: La guerre civile n'aura pas lieu (1934-1945), referat predstavljen na posvetu v Atenah; R. Paxton: Vichy France. Old Guard and New Order, 1940-1944, je naslovil enega od poglavij svoje knjige *La guerra civile francese: 1934-1937* (str. 218-223 italijanskega prevoda, Milano 1999).

⁴ A. Koestler: *La Lie de la terre* (izvirnik *Scum of the Earth*, London 1941), naveden v P. Vidal-Naquet: *Le trait empoisonné. Reflexions sur l'affaire Jean Moulin*, Paris 1993, str. 67.

⁵ *La guerra che torna. Quaderni di Giustizia e Libertà*, št. 9, november 1933 (sedaj v C. Rosselli: *Scritti dall' esilio. I; Giustizia e Libertà, v la Concentrazione antifascista (1929-1934)*, (uredil C. Casucci). Torino 1988, str. 250-258).

⁶ C. Dionisotti: *Intelletuali irresponsabili, avvicinatevi alla gente.* (intervju Antonia Rie) *Corriere della Sera*, 23. 2. 1998.

dogodek dobil poleg svojega resničnega vojaškega pomena tudi veliko simbolno vrednost za obe strani. Mussolini je bil globoko prizadet.

Tudi za Italijo bi torej, upoštevaje potrebne razlike, lahko veljala formula, ki jo je neki predavatelj uporabil na že omenjenem atenskem posvetu: "We speak Greco-Spanish these days: the ideological use of Spanish Civil War in Greece, 1936-1947".⁷

2.2. Svetovna vojna je tudi v Italiji zaostila probleme in napetosti preteklih let. Sam Mussolini je leta 1940 zapisal besede, ki so se tri leta kasneje izkazale za preroške. Govoril je o tisti italijanski zgodovini, tako polni pretresov in nemirov, ki je sosledje državljskih vojn - in nikoli italski genij ni bil tako močan kot takrat, ko so se meščani bojevali znotraj obzidij njihovih lastnih mest.⁸

To je bila črnogleda inačica domnevne italijanske nagnjenosti k državljskim vojnem, v celoti pripisane lokalistični prepirljivosti in pomanjkljivemu patriotizmu, kar je fašizem poskušal popraviti. Gre za stališča, ki so popolnoma nasprotna prepričanju velikega antifašističnega zgodovinarja Franca Venturija, ki trdi, da so edine vojne, v katerih se velja boriti, državljske.

10. septembra 1939, ko Italija še ni bila udeležena v ravnokar začeti vojni, je nek antifašist, zaprt v rimskem zaporu Regina Coeli, pisal materi: "Prav gotovo živimo v zelo težkem obdobju, obdobju velikanskih preobratov in borb, ki so v svojem bistvu verski." Avtor pisma je muzikolog Massimo Mila, ki ga je leta 1936 obsodilo Posebno sodišče za zaščito države na procesu proti skupini predstavnikov gibanja "Giustizia e Libertà". Fašistični častniki, ki so sestavljali tribunal, so označili obsojence kot "skupino protitalijanov".⁹ Tu se pojavljata dva osnovna elementa državljske vojne, ki se je razvnela po 8. septembru 1943: izločitev sovražnikov iz narodovega telesa, ker gre za Italijane-odpadnike (in člani odporništvu bodo enako obravnavali fašiste); oznaka verskega spopada za potekajočo borbo, v kateri gre za spopad glede osnovnih načel in občin vrednot. Ta verski značaj poudarjajo na najvišji ravni akterji v obeh taborih. Mussolini, ki je vedno nihal med političnim cinizmom in svečanimi izjavami, je javno omenil versko vojno v svojem govoru divizijam Italijanske socialne republike na urjenju v Nemčiji.¹⁰ Benedetto Croce, ki je že 29. avgusta 1941 v avtobiografski noti spregovoril o državljski vojni, je povezal to značilnost spopada z bolečo moralno dolžnostjo Italijanov, ki si morajo zaželeli poraz lastne države. Januarja 1944 je filozof zatrdil, da pričujoča vojna ni bila vojna med narodi, ampak državljska vojna; in natančneje, to ni bila preprosto vojna za politične in gospodarske interese, temveč verska vojna in za našo vero, katere pravica je, da nam poveljuje, smo se pripravljene z bolečino odpovedati hrepenenju po italijanski zmagi.¹¹

⁷ To je naslov referata Thanasisa D. Sfikasa.

⁸ Predgovor A. Orianiju: *La rivolta ideale*. Bologna 1940, str. IV (citat iz F. De Giorgi), v *Contemporanea*.

⁹ M. Mila: *Argomenti strettamente famigliari. Lettere dal carcere 1935-1940*. Torino 1999, str. 680.

¹⁰ *Corriere della Sera*, 25. 7. 1944, *Guerra di religione*.

¹¹ B. Croce: *Etica e politica*, Bari 1981, str. 373; Id.: *La libertà italiana nella libertà del mondo. Scritti vari, IX, Scritti e discorsi politici, I, (1943-1947)*. Bari 1961, str. 51.

Sama po sebi se poraja primerjava s pastorjem Dietrichom Bonohefferjem, ki ga ja dal po neuspelem atentatu 20. julija 1944 umoriti Hitler, in ki je že julija 1939 zapisal: "Kristjani v Nemčiji se bodo morali soočiti z grozljivo alternativo: ali upati v poraz svoje države, da bi krščanska civilizacija lahko preživela, ali pa upati v zmago, ki bo privedla do uničenja naše civilizacije. Sam vem, kako se moram odločiti, toda pri tem mi pri duši ni lahko."¹²

Z veličastnostjo, ki jo zahteva epigrafski napis na plošči v spomin na pokol, ki so ga Nemci zagrešili v Ciazzu pri Neaplju oktobra 1943, je Croce potrdil verski značaj državljanske vojne, v smislu spopada med človečnostjo in nečlovečnostjo, Nemce/naciste pa je označil: "To ni humani nasprotnik temveč grozljivi sedanji sovražnik človeštva".¹³

2.3. Italija je bila zibelka fašizma, prva država v Evropi, kjer so subverzivne desničarske sile nezakonito in z uporabo nasilja ter ob naklonjenosti številnih krogov starega parlamentarnega vodilnega razreda nasilno prevzele oblast. Italijanskim fašistom ni bilo treba čakati, kakor se je to zgodilo sorodnim silam v državah, okupiranih med drugo vojno, na invazijo nemške nacionalsocialistične armade.

Italijanski fašizem je imel internacionalistične ambicije in Mussolini je prerokoval, da bo do konca stoletja vsa Evropa ali fašistična ali "fašizirana". Vojaško moč je fašizem postavil na vrh vrednostne lestvice. Pogubni vojaški porazi med 1940 in 1943 nacistični Nemčiji vedno bolj podrejene zaveznice so porušili enega izmed mitov, na katerih je slonel fašizem ter povzročili krizo reda, zasnovanega na zatiranju svobode, zaradi česar je bil fašizem sprejemljiv za velik del italijanskega prebivalstva, posebej še za srednji sloj. Vojna je vse bolj postavljala v ospredje protislovja fašističnega režima in povzročila, da se mu je oddaljila večina prebivalstva.

Ko je 25. julija 1943 prišlo do monarhističnega državnega udara, ob podpori fišističnih hierarhov, so prevrat pozdravili skoraj vsi Italijani, kajti v padcu fašizma so videli tudi konec vojne. Fašisti niso reagirali, čeprav so prisegli, da bodo, če bo treba, z lastno krvjo branili fašistično revolucijo. Ta prehod iz fašizma se je marsikomu zdel čudežno neboleč. In vendarle je v sebi že nosil vse pogoje za to, da je samo nekaj tednov kasneje izbruhnila oborožena državljanska vojna.

Osmega septembra je vlada, ki jo je po 25. juliju imenoval kralj in kateri je predsedoval maršal Pietro Badoglio (leta 1936 osvajalec Etiopije in 1940 napadalec na Grčijo), podpisala premirje z angloameriškimi silami, ki so se s težavo začele izkrcavati v zalivu pri Salernu. Nemci so reagirali povsem predvidljivo, z okupacijo celotne Italije severno od Salerna, za kar pa nihče ni pripravil protiukrepov. Italijanske oborožene sile so se v nekaj urah povsem razkropile. Kralj in Badoglio sta iz Rima zbežala v srednjo Italijo, pod okrilje zaveznikov. Italijanska državna uprava ni več delovala. Mussolini, ki so ga nemški padalci osvobodili iz Badoglievega zapornišťva, je pod strogim nemškim nadzorom v nekaj dneh ponovno vzpostavil fašistično vlado, ki jo je poimenoval Italijanska socialna republika.

¹² Citat G. Vaccarinija: *Storia della Resistenza in Europa, 1938-1945. I paesi dell' Europa centrale.* Milano 1981, str. 99.

¹³ Citat iz L. Paggija (ur.): *Le memorie della Repubblica.* Firenze 1999, uvod, pogl. XVII-XVIII.

Italija je bila geografsko in institucionalno prerezana na dvoje. V srednjem in severnem delu, ki so ga zasedli Nemci in kjer je bila na oblasti nova fašistična vlada, se je razplamtela in postopoma razširila vojna med italijanskimi fašisti in italijanskimi antifašisti. Ta vojna se je prepletala z domoljubno vojno proti tujcu, Nemcu, ki je bil zgodovinski nasprotnik vse od časa Risorgimenta in prve svetovne vojne.

V srednji Italiji (Mezzogiorno), ki so jo Angloameričani kmalu osvobodili, so dogodki potekali drugače. Kraljeva vlada se je postopoma reorganizirala in aprila 1944 so vanjo vstopile novoustanovljene antifašistične stranke (Partito liberale italiano - Liberalna stranka Italije; Partito della democrazia cristiana - Krščansko demokratska stranka Italije; Democrazia del lavoro - Demokracija dela; Partito d'Azione - Stranka akcije; Partito socialista italiano - Socialistična stranka Italije; Partito comunista italiano - Komunistična stranka Italije). Vojna med monarhično vlado juga in fašistično vlado severa pa je potekala predvsem na političnem in ideološkem polju in manj na vojaškem polju, čeprav sta obe vladi, pod nezaupljivim nadzorom močnih okupacijskih sil na svojem ozemlju, poskušali obnoviti svoje vojaške enote. Angleški raziskovalec David Ellwood je uporabil izraz "sovražni zaveznik", ko je govoril o odnosih med južno vlado in zavezniki.¹⁴ Nemški raziskovalec Lutz Klinkhammer, avtor najboljše knjige o nemškem okupacijskem režimu, pa bi lahko svojega zaveznika imenoval kar "okupiranega zaveznika".¹⁵ Temu je treba dodati, da se ne glede na nekatere poizkuse severne Socialne republike v Južnem kraljestvu (tako so poimenovali srednjo Italijo) ni pojavila nika kršna oblika fašistične gverile.¹⁶ Ti podatki so služili kot protiargument trditvi, da je v Italiji potekala med 1943 in 1945 prava državljanska vojna. Gre za upoštevanja vredne podatke. Toda ne zadoščajo, da bi lahko ovrgli temeljno interpretacijo pojma državljanska vojna v njenem najširšem in najglobljem pomenu, kakršna se nam tu ponuja in ki je zadevala pretežni in najrazvitejši del Italije. Različne izkušnje severa in juga v tistem odločilnem času so pomembno vplivale na zgodovino italijanske republike, rojene po referendumu 2. junija 1946.

Iz vsega navedenega jasno izhaja, da Socialne italijanske republike ne moremo enačiti z ostalimi kolaboracionističnimi režimi, ki so se porajali v Evropi. Iz tega sledi, da se italijansko odporništvo v smislu državljanske vojne razlikuje od ostalih evropskih odporiških gibanj / državljanskih vojn. Italijanski zakon je za pristaše Mussolinijeve republike predvidel samo kaznivo dejanje kolaboracije s sovražnikom. To dokazuje, kako zadržani so bili Italijani glede definicije državljanske vojne, o kateri bom spregovoril v zadnjem poglavju.

3. Državljska vojna

¹⁴ D. Ellwood: *Allied Occupation Policy in Italy, 1943-1946* (besedna tvorba l'Alleato nemico je v italijanski izdaji, 1977).

¹⁵ L. Klinkhammer: *L'occupazione tedesca in Italia, 1943-1945*. Torino 1993.

¹⁶ O fašističnih namerah, da bi v srednji Italiji organizirali odpor proti angloameriškim silam in proti Badogliovim izdajalcem glej D. Gagliani: *Brigate Nere. Mussolini e la militarizzazione del partito fascista repubblicano*, Torino 1999, posebej str. 33-34.

V razmerah, kakršne so nastale v srednji in severni Italiji po 8. septembru 1943, sta se Italijanom ponujali dve osnovni opciji, med katerima pa je zija širok,

raznolik in nejasen vmesni prostor. Posebej še v prvih tednih sta splošna zbeganost in razširjen odpor do kralja in Badoglia povzročila negotovost in nihanja med obema taboroma. Sicer pa je značilnost državljskih vojn tako posebna sovražnost do nasprotnika kakor prehajanje iz enega v drugi tabor.

Manjši del najbolj zagrizenih fašistov, frustriranih zaradi nečastnega padca režima 25. julija, je zaznal predvsem potrebo po maščevanju. Zaradi tega so se bili pripravljene odzvati na pozive novoustanovljene fašistične vlade in Nemcev. V naslednjih mesecih in ob vedno večji verjetnosti končnega poraza so se te frustracije še povečale in so napajale rastoče neusmiljeno nasilje v državljanski vojni in radikalno nacifikacijo. Aktivna udeležba pri uničevanju Židov, potem ko so rasistični zakoni iz leta 1938 pomenili začetek preganjanja, je samo eden izmed najbolj očitnih pojavov. Za mnoge izmed teh fašistov je fašizem/nacionalsocializem postal pomembnejši od same Italije, ki se ni bila sposobna odzvati na naloge, ki jih ji je zadala fašistična revolucija. Obramba trdnjave Evrope proti vdorom barbarov, azijskim/boljševiškim in angloameriškim, je bila kakor krona temu prepričanju, ki je bilo plod nacistične propagande.

Bili pa so tudi taki, ki so pristopili k Socialni republiki, ker je pri njih nad vsem prevladala zvestoba zaveznitvu z Nemčijo in so v tej zvestobi videli bistvo vojaške časti. Toda - in tudi to je dokaz globokih razhajanj, ki so se pojavila med Italijani - drugi so vojaško čast razumeli povsem nasprotno. Divizija Acqui, ki se je v Kefaloniji borila proti Nemcem in je bila v celoti pobita vključno z zaporniki, je šla ravno tako v boj v imenu vojaške časti in domovinskega ponosa. Številni vojaki, ki so se priključili odporništvu, so se sklicevali na vojaško čast, veliko častnikov pa se je sklicevalo na zvestobo, ki so jo prisegli kralju. Pretežni del šeststo tisoč vojakov in častnikov, ki so jih po 8. septembru zaprli Nemci in jih internirali v Nemčiji, ni pristopilo k fašistični republiki in se je odpovedalo repatriaciji v Italijo. Raje so ostali v lagerjih in pri odločitvi so jih vodila načela in prepričanje, pri čemer pa ni bilo lahko ločiti med vojaško častjo in željo po ponovni vključitvi v idealno domovino, ki bi zopet slonela na vrednotah svobode in demokracije, ki so jih fašisti zavračali.

Drugo možno opcijo pa je po 8. septembru 1943 predstavljala zavrnitev nemške dominacije in vrnitve, pod njenim vodstvom in spremstvom, fašistov na oblast. Razlogi so bili različni. Od nagonkega odpora do vseh oblik nasilja, sovraštva do fašizma, ki se je nabiralo in ga je bilo sedaj mogoče javno izliti, do lastnega odkritja pojma osebne svobode, od vzniklih preteklih protinemških prepovednih čustev, pa vse do političnih prepričanj, ki so se že oblikovala ali ki so dozorela med samo borbo. Pri tem je bila pomembna vloga kadrov iz antifašističnih strank, ki so se vrnili iz zaporov in pregnanstva, posebej še kadrov komunistične stranke in akcijske stranke. Šlo je za novo stranko, ki je prevzela dediščino gibanja "Giustizia e Libertà", ki ga je v izgnanstvu ustanovil Carlo Rosselli in liberalnosocialističnih frakcij, ki so se na skrivaj oblikovale v Italiji.

Italijansko zgodovino pisje je v začetku poudarjalo vlogo strank, ki so se združile v Odborih narodne osvoboditve (Comitati di liberazione nazionale), ki so postali politično vodstvo odporniškega gibanja. Ne da bi se zanikalo pomembne in

postopoma rastoče vloge političnih strank, pa se je začelo preučevati obnašanje celotnega prebivalstva, tudi tistega njegovega dela, ki ni dvignilo puške ne za fašiste ne proti njim in Nemcem in ki se ni prepoznalo v nobeni od strank.

Prihaja namreč do razčlenjevanja vsega tistega obsežnega dela prebivalstva (količinsko gre za večinski del), ki ga umeščamo v prostor med političnimi in vojaškimi aktivnimi odporniki in militantnimi in aktivnimi fašisti. Pasivni odpor, državljanski odpor (izraz, ki se uporablja tudi v Italiji, odkar je izšla knjiga Jacquesa Semelina),¹⁷ drži pri kateri prevladajo želja po preživetju, negotovost in sprememba mnenja in obnašanja, dvojna igra, vse do tako imenovane pasivne kolaboracije - vse to postaja predmet zgodovinopisnih raziskav. "Siva cona" je izraz (katerega pomen je sicer spremenjen), povzet po knjigi Prima Levija I sommersi e i salvati, s katerim se označuje vse tiste, umeščene nekje vmes med žrtvami in krvniki, so se poskušali ne kompromitirati tako pri enih kot pri drugih.

"Vedno, vsak, pa naj si bodi v vojaškem smislu še tako močan, potrebuje podporo domačinov, ko prihaja v nov kraj," to so Machiavellijeve besede, ki jih je Klinkhammer uporabil kot epigraf v svoji knjigi o nemškem okupacijskem režimu. V Italiji so bili med domačini tako Nemcem in fašistom naklonjeni kot njim nasprotni. V tem ločevanju gre iskati korenine državljanske vojne, ki je bila tako radikalna pri načelnih nasprotjih in pri končnem cilju, ki se je porodil iz teh nasprotij, bila je na življenje in smrt, v obnašanju številnih državljanov tako zapletena in nejasna. Nobeno partizansko gibanje ne more preživeti, če mu okolje ni naklonjeno. Mao Tse Tung, ki se je na to spoznal, je dejal, da je naklonjeno okolje kakor morje, ki omogoča plavanje partizanskim ribam. In enako, ni ga okupacijskega režima, ki bi lahko preživel brez brega, na katerega bi se oprli. Ta breg so poleg militantnih fašistov zagotavljali administrativni aparat in birokracija, ki sta ponudila svoje usluge vladi fašistične republike. Stanley Hoffmann ločuje med politično-ideološko kolaboracijo in državno kolaboracijo; Philip Burrin pa je v zvezi s slednjim dejal, da "s'il était possible d'être collaborationiste sans être fasciste, il était difficile, passée une certain date, de le rester sans devenir fasciste".¹⁸ Pretežni del italijanskih birokratov ni potreboval nikakršnega časovnega prehoda, da bi postal fašističen: to je bil že preko dvajset let.

V Italiji je bil ena izmed komponent državljanske vojne razredni boj. O razrednem značaju fašizma je bilo že veliko napisanega in vemo, da je bilo odločno uveljavljanje tega značaja v središču interpretacij, ki jih je tretja internacionala in z njo italijanska komunistična stranka dajala v zvezi s fašizmom. Ne glede na stališča doktrine je bilo v italijanskem delavskem razredu razširjeno prepričanje, da je bil fašizem v bistvu inštrument kapitalistične reakcije. To prepričanje je slonelo na izkušnjah dvajsetletnega obdobja fašizma in na spominu skvadrizma iz začetka dvajsetih let, ko so fašisti požigali delavske zbornice, sedeže kmečkih zvez in socialističnega glasila "Avanti!", medtem ko niso požigali sedežev združenj gospodarjev in osrednjega glasila italijanskega meščanstva "Corriere della Sera". Temu je treba prišteti še rastoči ugled Sovjetske zveze, ki se je zmagovito uprla agresiji

¹⁷ J. Semelin: *Sans armes face a Hitler*. Paris 1989 (ital. prevod Torino 1993).

¹⁸ S. Hoffmann: *Collaborationism in France during World War II*. *Journal of Modern History*, 40, september 1968, št. 3, str. 376; Ph. Burrin: *Le fonti per lo studio del collaborazionismo francese*. V: L. Cajani, B. Mantelli: *Una certa Europa. Il collaborazionismo con le potenze dell' Asse 1939-1945*. *Annali della Fondazione Luigi Micheletti*, 6, Brescia 1992, str. 325.

"nemških fašistov". Videti je torej bilo, da je končno napočila priložnost za korenit preobrat v medrazrednih odnosih. Italijanska komunistična stranka je bila zvesta liniji politične enotnosti z ostalimi antifašističnimi strankami. To je bila linija, ki je

po preobratu v Kominterni leta 1935, v drugi polovici tridesetih let, vodila v Franciji in Španiji politiko ljudskih front. Čeprav je bila v prvih vrstah v vojni proti fašistom in Nemcem, pa komunistična stranka torej ni postavila za cilj tej borbi vzpostavitve socialističnega režima. Raje se je odločila za prožno formulo vzpostavljanja režima "progresivne demokracije". Vodja stranke Palmiro Togliatti je neprestano opozarjal na nevarnost "grške perspektive", razpleta torej, ki je po osvoboditvi Grčije izpod nemške okupacije, privedel do izbruha nove neizprosne državljanske vojne med vlado, ki so jo podpirali Angleži in Američani ter odporniške sile (EAM-ELAS), ki jo je vodila komunistična stranka.

4. Zgodovina in spomin na državljansko vojno

Italijansko zgodovinopisje je dolgo časa zavračalo interpretacijo odpornišva kot državljanske vojne, čeprav številni takratni viri tako na strani odpornišva kakor na strani fašizma o tem odkrito govorijo. Tudi javno mnenje in to kar pojmujeemo kot "obči občutek za zgodovino" so dolgo časa delili to zavračanje.

Tako posameznikov kot kolektivni spomin poskuša odmisлити travmo državljanske vojne. Vendarle pa to ne pomeni, da nasprotujoči si spomini niso preživeli obdobja petdesetih let zgodovine republike, vse do zadnjih let, ko so silovito izbruhnili na dan.

4.1. Po osvoboditvi leta 1945 so dolgo o državljanski vojni govorili skorajda samo fašisti. Zdelo se jim je, da je tako mogoče enačiti oba tabora, ki sta se spopadla, kar je predstavljalo pot do popolne politične, zgodovinske, moralne in kulturne legitimnosti. Temu gre dodati, da so fašisti izključno odgovornost za začetek državljanske vojne pripisovali antifašistom in še posebej komunistom. Jasno je, da je uradni antifašizem odgovarjal tako, da je zavračal že samo idejo o državljanski vojni.

4.2. Govoriti o državljanski vojni ni sodilo v nacionalno-unitarno vizijo odpornišva, ki je bila dolgo prevladujoča.

Predvsem je bila državljanska vojna povsem tuja mentaliteti tistih, ki so v odporništvu videli samo domoljubno-vojaški boj.

Poleg tega so poskušali komunisti doseči polno legitimnost kot nacionalna in ne več subverzivna stranka. V množičnem in globokem sodelovanju v odporništvu, kot unitarnem ljudskem gibanju so videli enega izmed temeljev teh svojih zahtev. Ko so ob začetku hladne vojne komuniste izgnali iz vlade nacionalne enotnosti, rojene takoj po osvoboditvi, se njihovo stališče ni spremenilo. Na krščanske demokrate (ki so jih naščuvali Američani) so prevalili vso krivdo za razkol antifašistične enotnosti, katere čuvaji in zaščitniki so se čutili.

Socialisti in Stranka akcije - stranka, ki se je rodila iz in za antifašistični boj - so z manj predsodki zavračali idejo o državljanski vojni. Toda socialisti so bili tedaj

tesno povezani s komunisti; in Stranka akcije, nosilka "demokratske revolucije", ki je zahtevala močan antifašistični naboj, je kmalu po osvoboditvi razpadla.

Katoliki, ki so kot Krščansko demokratska stranka vladali Italiji skoraj pol stoletja, pa so odporništvu razumeli predvsem kot široko gibanje množic. Svoje sodelovanje v odporništvu, čeprav v veliko manjši meri kot komunisti in stranka akcije, so kot sredstvo za očiščenje in legitimnost potrebovali tudi oni, saj so bili izločeni iz političnega razreda liberalne Italije in globoko kompromitirani s fašističnim režimom. Pa tudi katoliška cerkev je v celoti zavračala že samo misel na državljansko vojno.

4.3. Obnašanje zgodovinopisja in "javna raba zgodovine" (če povzamemo posrečeno definicijo Habermasa), ki sta nasprotovala ideji o odporništvu kot državljanski vojni, sta se začela spreminjati ob različnih trenutkih in iz različnih razlogov.

V študijah, ki so jih delno navdahnili gibanja iz leta 1968, se je začelo razgrajevanje kanonske podobe enotnega in strnjenegega odporništvu. Raziskane so bile razlike in rivalstva med odporniški silami, postale so predmet posebne pozornosti politične in razredne komponente, ki so se pojavljale ob in včasih v nasprotju s tradicionalno in pretežno domoljubnimi. Odprta je bila pot za ponovni razmislek o državljanski vojni.

Na osnovi raziskav, ki jih je tudi v Italiji spodbudila socialna zgodovina, antropoloških sugestij, ponovnega odkritja "subjektivnosti" predvsem po zaslugi ženskega gibanja, raziskav o odnosu med spominom in zgodovino, so se porodile raziskave o tako imenovanem "ločenem / razdeljenem spominu", kakor se glasi naslov ene izmed tej temi namenjenih knjig.¹⁹ Tako se je porodila ugotovitev, da niso imeli vsi Italijani enakih spominov na tragične in pretresljive dogodke. Te dogodke je bilo torej treba raziskati v vseh komponentah in protislovjih, tudi tistih, ki so vodili k vprašanju državljanske vojne.

In končno, pretresi, ki jih je povzročil padec berlinskega zidu in razpad Sovjetske zveze in ljudskih demokracij, so sprožili široko revizijo polpretekle zgodovine, ki mora upoštevati tudi kategorijo državljanske vojne. To delo čestokrat poteka bolj na političnem kot pa na zgodovinopisnem polju in prezgodaj je napovedovati, do kakšnih trajnih rezultatov bo lahko pripeljalo.

Claudio Pavone

THE ITALIAN PARTICIPATION IN THE SECOND WORLD WAR AND ITS RESISTANCE
MOVEMENT AS A FORM OF CIVIL WAR

S u m m a r y

¹⁹ G. Contini: *La memoria divisa*. Milano 1997. Glej tudi L. Paggi: *Le memorie della Repubblica*, cit.; P. Pezzino: *Anatomia di un massacro. Controversia sopra una strage tedesca*. Bologna 1997; M. Battini, P. Pezzino: *Guerra e civili. Occupazione tedesca e politica del massacro: Toscana 1944. Venezia 1997*.

The Second World War in Europe reflected the traditional struggle for supremacy between its countries and a confrontation between various concepts, as well as civilizations, of Europe. The correlation between the two aspects of the war was determined by the way individual countries experienced it. The combination of both aspects was one of the factors that eventually turned the conflict into a total war and often divided the citizens of a country into two camps. As the main characteristics of civil war I accept the following: a) the breakdown of the state monopoly on lawful violence; b) the widening of this breakdown to the level of civil society.

The Italian resistance movement (Resistenza) was also, but not solely, a form of civil war within the framework of the Second World War. Two main elements of the civil war which broke out in Italy after September 8, 1943, were the elimination of enemies from the national body and the presentation of what was basically a religious conflict as an on-going struggle to defend one's fundamental principles and generally accepted values. The religious character of this conflict was emphasized at the highest levels in both camps, among whom was also the philosopher Benedetto Croce.

Italy, the cradle of Fascism, was the first European country where the right-wing forces, supported by many from the old parliamentary circles, unlawfully and violently took power. The Italian Fascism had internationalist ambitions and Mussolini prophesied that, by the end of the century, all of Europe would be Fascist or, at least, Fascist influenced. Fascism put military power at the top of its value scale.

However, the fatal defeats suffered by the Italian Fascism between 1940 and 1943 shattered one of the myths on which the ideology rested and threw its government in crisis. The war exposed the controversies of the Fascist regime which, as a result, lost the support of the majority of its population. The anti-monarchist coup d'état on July 25, 1943, was thus welcomed by most Italians. This, however, already contained all those elements that several weeks later, after the signing of the Anglo-American Peace Treaty, plunged Italy into an armed civil war.

Italy split in two, both geographically and institutionally. Its central and northern parts were occupied by Germany and run by a new government of Mussolini's Social Republic, which did not correspond to any of the other collaborationist regimes in Europe of that time. There, the war between the Italian Fascists and anti-Fascists gradually spread and merged with the patriotic war against the Germans.

In central Italy (Mezzogiorno), which had been liberated early by the Anglo-American forces, newly founded anti-Fascist political parties entered the monarchist government in April 1944. The war between the southern monarchist and the northern Fascist government was waged more in the political and ideological, rather than the military, field.

In the sense of a civil war, the Italian resistenza distinguished itself from other European resistance movements. In the circumstances that existed in the central and northern Italy after September 8, 1943, the Italians had two basic options. A rather small fraction of die-hard Fascists mainly demanded revenge. In the following months, when a final defeat seemed ever more imminent, the frustrations further increased, taking expression in a radical nazification and growing violence in the civil war.

There were, however, also individuals who joined the Social Republic because of their loyalty to the Italian alliance with Germany. They felt compelled to do so by their military honour. Others understood their military honour in a quite opposite sense; a great number of the soldiers quoted their military honour as the reason for joining the resistance, while many of the officers quoted their allegiance sworn to the king.

The other option after September 8, 1943, was the rejection of the German domination and the restoration of the Fascists to power. Individuals had various reasons, ranging from an instinctive rejection of all forms of violence, the animosity against Fascism and the discovery of the concept of personal freedom, to the traditional anti-German feelings or personal political orientation.

The Italian historiographers initially attached great significance to the role of the parties, which were united in the Liberation Committees (Comitati di liberazione nazionale). One should, however, also take account of all those citizens who could not identify with any of the political parties and never aimed a gun, either at Fascists or Germans.

The divisions among the local population with regards to the basic principles and the final objective added to the radicalism of the civil war. The Italian working class was convinced that Fascism was basically an instrument of the Capitalist reaction and that, in this respect, the civil war was a manifestation of the class struggle. To them it seemed that, finally, an opportunity had arrived to make a radical change in the relations between classes. In the eyes of the Communist Party of Italy, the objective of its resistance was not the establishment of a socialist regime but that of a 'progressive democracy'.

Italian historiographers have for a long time refused the interpretation of Resistenza as a civil war. The only ones speaking about the civil war were the Fascists, in an attempt to obtain legitimacy for

them and have the responsibility for it attributed to the anti-Fascists and, especially, Communists. Anti-Fascists, on the other hand, rejected the very idea of a civil war. When, at the beginning of the cold war, the Communists were expelled from the government of the national unity, they threw all blame for the collapse of anti-Fascist unity on the Christian Democrats.

The Socialists and the Action Party (Partito d'azione) were less prejudiced in their rejection of the civil war idea. The Christian Democrats, who were the ruling party in Italy for almost half a century, interpreted the resistance as a widespread movement of the masses. The idea of a civil war was also entirely rejected by the Catholic Church. Only in recent years have the contradicting memories forcefully re-emerged.

The historiography research, partly inspired by the 1968 movements, started to gradually dismantle the concept of a united resistance. Social history, anthropological suggestions, the rediscovery, thanks to the feminist movement, of 'subjectivism', and the study of the correlation between memory and history, gave birth to research into the so-called 'divided memory'. Aftershocks caused by the fall of the Berlin Wall, triggered a general revision of recent history which is bound to take into account also such categories as civil war. Such an activity, however, has been more frequent in the field of politics than that of historiography.